

untimely) end; to keep a sharp (careful, watchful, professional) eye on someone.

We should know in which situations and when to use idioms. One of the main difficulties is that the learner does not know in which situations it is correct to use an idiom. It's necessary to know the level of style, whether an idiom can be used in a formal or in an informal situation. Idioms may have formal, informal and neutral charge. Choice of words depends on the person one is speaking to and on the situation or place at the time. If the person is a friend and the situation is private, we may use informal or even slang expressions. In a formal situation, when we don't know the person we are speaking to very well or the occasion is public, we choose words much more carefully. Formal expressions-idioms are found in written more than in spoken English and are used to show a distant relationship between the speakers. Such expressions would be used for example: when making a formal speech to a large audience. Idioms used in formal speech are those idioms which are used in political speeches, in debates of the Parliament, at the meetings, in reports or scientific works. Informal expressions-idioms are used in every-day spoken English and in personal letters. Slang expressions are used in very informal situations between good friends.

References

1. Alekhina A.I. Idiomatic English. –Moscow: 1982.
2. Chafe W. Idiomaticity as an Anomaly in the Chomskyan Paradigm. –London: 1968.
3. Dean Curry. Illustrated American idioms. Washington DC, 1994.
4. Hockett Ch. A Course in modern Linguistics. -New-York: 1958.
5. Householder F. On Linguistic Primes. –London: 1959.
6. Makkai A. and others. Handbook of Commonly used American idioms. -New-York: 1995.
7. Jennifer Seidle, W.Mc. Mordie. English idioms and how to use them. –Moscow: 1983.
8. Shelley Vance Laflin. Something to crow about. A Concise collection of American English Idioms for everyday use. –Washington: DC, 1993.
9. Veinrich V. Problems in the analysis of idioms. -New-York: 1969.
10. Wright J. Idiom organizer by metaphor, topic and key words. Thomson place. Boston, USA. 2002.

Мақола инглиз тили идиомаларининг характерли хусусиятларини ўрганишга бағишланган. Мақолада таъкидланадики, идиомалар маданий, аянана ва урф-одатларни акс эттиради, шу сабабли ҳам уларни яхши ўзлаштириш учун ижтимоий-маданий ва маданиятлараро маданий компетентцияга эга бўлиш зарур. Идиомаларни билиш ва уларнинг нутқда қўлланилишини англаш нутқнинг ифодалилигини, эмоционал ва таъсирчанлигини оширади, шунингдек, инглиз, тилини ўрганаётган ўқувчиларнинг сўз бойлигини оширади.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается изучению характерных особенностей идиом в английском языке. В статье подчёркивается, что идиомы отражают культуру, традиции и обычаи народа, поэтому для лучшего их усвоения необходимо владеть социокультурной и межкультурной компетенцией. Знание идиом и их использование в речи делает её более экспрессивной, эмоциональной и воздействующей, а также способствует обогащению словарного запаса изучающих английский язык учащихся.

РЕЗЮМЕ

The article deals with the characteristic features of English idioms. It is emphasized that idioms reflect the culture, traditions and customs of the people, that's why it is necessary for learners to have sociocultural and intercultural competence to understand them better. The knowledge of idioms and their use in speech makes it more expressive, emotional and persuasive, it also promotes to enriching the English vocabulary of learners.

SUMMARY

Адебиётнам

ХІХ ЭСІР ҚАРАҚАЛПАҚ ӘДЕБИЯТЫНДА ТАРИЙХЫЙ ШЫҒАРМАЛАР

Б.Давлетов – филология илимлериниң кандидаты, доцент

Әженияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: тарих, адабиёт тарихи, Россия империяси, Ажиниёз шоир ижоди, ватанпарварлик гоялари.

Ключевые слова: история, история литературы, Российская империя, творчество поэта Ажинияза, патриотические идеи.

Key words: history, history of literature, Russian empire, the creation of the poet Ajiniyaz, the ideas of patriotism.

ХІХ эсир карақалпақ класикалық әдебияты хәр қыйлы тематикаға бай. Оның үлкен бир бөлегин тарийхый шығармалар курайды. Бул дәуирде тарийхый шығармаларды дөретиўде Әженияз Қосыбай улы хәм Бердақ Ғарғабай улы жетекшилиик еткен. Бул классиклеримиздиң дөретпелери көркем шығарма болса да, тек қылдан алып жазылған емес ал, олардағы тарийхый мағлыўматлар сол өзлери жасаған заманның тарийхый, қыян-кески ўақыяларынан алып жазылған.

Қарақалпақ классикалық әдебиятында карақалпақ халқының ХVIII-XIX эсирдеги тарийхый ўақыяларын сөз ететуғын Әженияздың «Бозатаў» шығармасы, Бердақтың «Айдос бий», «Ерназар бий», «Амангелди» дәстанлары белгилі.

Әженияздың «Бозатаў» шығармасы, тийкарынан, карақалпақлардың Хийўа ханларының зулымлығына қарсы 1858-59-жыллардағы көтерілисиниң аянышлы ақыбетлерине байланыслы дөреген тарийхый шығарма. Бул көтерілисти тарийхшы илимпаз академик С.Камалов: «...Қоңырат халықлары, яғный карақалпақлар, өзбеклер, казаклар Хийўа ханына хәм оның Қоңыраттағы хәкими хәм баска да хәмелдарларға қарсы көтерілис шығарды» - деп жазады [1:39].

Тарийхый мағлыўматларға қарағанда, көтерілис-шилер Араллы өзбеклердиң хәкими хәм Айдостың заманласы болған Төрәмурат (хәқыйқый аты Мурат ал, «Төрә» оның титулы болған. Б.Д.) [4:166] суўпының жийени Мухаммед Фенаны хан көтергени менен, ол халықтың исениминен шықпайды. Сол себепли көтерілисшилериң арасында ала аўызлық келип шығып, халықтың бир бөлеги Бозатаў деген

There are idioms which are neutral in style and can be used in any situation. Another difficulty is that the learner does not know if an idiom is natural or appropriate in certain situation. This can only be learnt by careful listening to native speakers or careful reading of English texts which contain idioms. The learners should study idioms in typical situations and many examples to use them correctly. It's very important to take into account the general slant of the conversation, context or situation when we use idioms.

The correct use of idiomatic English should be the aim of every learner. Mastery of idioms comes only slowly, through careful study and observation, through practice and experience. We should follow the proverbs: 1. *Practice makes perfect.* 2. *All things are difficult before they are easy.*

Thus, idioms are a special layer of the English vocabulary, they enrich our speech, make it more expressive, emotional and persuading. Idioms express the culture of the country, that's why teaching English we should take into consideration sociocultural and intercultural competence, which means to know well the world language picture, conceptual and national world pictures, the history, culture, traditions and customs of the country the language of which we are learning.

жерге көшип барып қорған салады. Бул туўралы Әженияз шайыр өзиниң «Бозатаў» шығармасында:

Жер хәм ел билендур, ел хәм жер билен,

Жерсиз елдиң күни дәрбә-дәр билен,

Өмири өтер жүректеги шер билен,

Қәдириң сенің бизге өгги, Бозатаў.-деп жазады [2:118-122].

Мухаммед Фена дәслеп Оренбург генерал-губернаторына, Россия мәмлекетиниң бас шеғара баслығына "...бизге ийелик етсеңиз..." мазмунындағы хат [5:28.] жазса да Қоңыратты Хийўа ханы қамалынан 1859-жылы 24-июнь күни [4:238.] азат еткен рус флотилиясынан дурыс пайдаланбай, капитан А.Бутаковқа орынланыўы мүмкин емес шәртлерди Хийўа ханлығын жаўлап алыў ушын жәрдем сорайды. Хийўа ханлығы бойынша Россия-Англия қарама-қарсылығы шийеленискенликтен Россия патшасы бул мәселеде оған жәрдем бере алмайды [5:29]. Мухаммед Фенаның аўқамласы Атамурат хан да Англичанлардың тәсирине берилип, Қоңырат-Россия келисимине қарсы шығады [4:238]. Буннан кейин Рус флотилиясы қайтып кетиўге мәжбүр болды.

1859-жылы август айында Мухаммед Фена өлтирилип, Қоңырат көтерілиси бастырылады. Көтерілистиң ойламаған жерде бундай түс алып кетиўин Мухаммед Фенаның алып барған сиясатының дурыс емеслигинде еди. Бул жағдайға Әженияз шайырдың өзи де ашынады:

Қала басы болдың сен молла Пирим

Өзиң тәлип-илим, көңлинде кириң,

Қоңырат баланды алса, ол хәм өз бириң,

Хош аман бол, бизден қалдың Бозатаў. - деп жазады.

Усының ақыбетинен Қоңыратты Хийўа ханы Сейдмухаммед қайта ийелейди хәм көтерилишчилердің соңғы база-сы есапланған Бозатаўдағы халықты қырғынға ушыратады. Әжинияз Бозатаў менен «қара көзге яш алып хошласады» мысалы:

Кетер болдық енди бизлер баш алып,
Хош аман бол, бизден қалдың Бозатаў.
Хошласалы қара көзге яш алып,
Хош аман бол, бизден қалдың Бозатаў. - деп жазады.

Қоңырат көтерилисинің әхмийети тек усы регионда жасаўшы халықлар үшін ғана емес, ол басқа халықлардың сиясий хәм жәмийетлик турмысына үлкен тәсир жасайды. Бул ҳаққында Өзбекстан Илимлер Академиясының Қарақалпақстан филиалының илимпазлары баспаға таярлаған мийнетте: «Қоңыраттағы ўақыялар Англия ҳүкметин оғада тынышсызландырып таслады. 1859-жылдың бәхәринде Түркменстанға Англия агентлиги келип, көтерилишчилердің күшлерин бөлшеклеўге хәм Атамурадтың Россия менен жақынласыўына кесент беріўге ҳәркет етеди» [4:237-238].

Бозатаўдағы халықты Хийўа ханының жазалаўшы әскерлери менен түркмен жалланба баспашылары тутқын қылып айдап алып кетип, дүнья базарларына қул қылып сатып жибереди.

Атадан айрылды ғулпақлы ұғлам,
Сатылды, хур басын әйледі ғулам,
Кимселер Ирак кетти, кимлер кетти Шам,
Кимселер Гүрд, Техран түшти Бозатаў.

Қоңырат халқының азатлық ушын гүреси жеңилске ушырады. Бул ҳаққында академик С.Камалов өз мийнетинде: «1859-жылы август айында Қоңырат қайтадан Хийўа ханлығына қосылады» [1:39] - деп жазады.

Әдебиятлар

1. Камалов С. Қарақалпақлардың халық болып қәлиплесіуі хәм оның мәмлекетшилигинің тарихынан. -Нөкис: ӨзРИАҚКБ «Хабаршы», 2001.
2. Әжинияз. Таңдамалы шығармалары. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1988.
3. Дәўқараев Н. Шығармаларының толық жыйнағы. III том. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1979.
4. Қарақалпақстан АССР тарихы. I том. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1975.
5. Қарақалпақстан XIX әсирдің екінши ярымынан XXI әсирге шекем. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 2003.

Мазкур мақолада XIX аср қарақалпақ мумтоз адабиәти намоёнәси Ажинияз ижоди мисолида Қарақалпақ-Россия алоқалари жарәни тарихий ва бошқа манбалар асосида кўрсатилган.

В статье рассматривается процесс Каракалпакско-Российских отношений на основе творчества классика каракалпакской литературы XIX века Ажинияза в исторических и других материалах.

The article deals with the study of the process of Karakalpak –Russian relations on the basis of the creation of the classic of the XIX –th century Karakalpak literature Ajiniyaz in the historical and other materials.

ПУБЛИЦИСТИКАНЫҢ ЖЕККЕ МЕТОДЛАРЫ (2-мақала)

Т.Ж.Машарипова – үлкен илимий хызметкер излениўши
Мырза Улыгбек атындағы Өзбекстан Миллий университети

Таянч сўзлар: публицистика, газета, журнал, методлар таснифи, диалектика, рефлексия, Ўзбекистон, Қорақалпоғистон.

Ключевые слова: публицистика, газета, журнал, классификация методов, диалектика, рефлексия, Узбекистан, Каракалпакстан.

Key words: publicistics, newspaper, magazine, classification of methods, dialectics, reflection, Uzbekistan, Karakalpakstan.

Ғалабалық принципи медиалар ушын жетекши принцип есапланады, себеби олар ғалаба хабар қурааллары болып табылады. Тап усы ғалабалық баспасөзди медиаға айландырды, себеби буннан бурын пайда болған баспа текстлер (диний, илимий) көп тиражлы болмағанлығы себепли, еле журналистикалық шығармалар емес еди. Сөздің мәніси де (публика, ғалаба, көпшилик) публицистиканың жетекши тийкары ғалабалық екенлигин аңлатады.

Пукаралық парыз, тийкарынан, дәретиўшиликтиң басқа түрлерине (мәселен, көркем дәретиўшиликке) де тән. Лекин публицистикада бул өзгешелик принцип дәрежесинде өз көринисин табады, себеби публицисттиң позициясы аудитория ушын ең әхмийетли шәртлердің бири. Публицист – мәмлекеттиң пукарасы, ол пукара болғанда да әпиўайы пукара емес. Ол өзи публицист бола тура, яғный минберге шыққан пайытында пукара екенлигин көрсетеди, дәлиллейди.

Пукаралық парызды көрсетиў методлары да хәр түрли. Өзбекстан хәм Қарақалпақстан публицистлериниң дәретиўшилигинде пукаралық парызды көрсетиўдің ең кең тарқалған усылы – аудитория ўәкиллерине ғәрезсиз ўатанға, ана топыраққа меҳир хәм муҳаббатты тәрбиялаў хәм қәлиплестириў болып табылады. Соның менен бирге, пукаралық парыз публицист әпиўайы адамларды, социаллық жақтан кем тәмийинленген қатламларды қорғаўда, наҳақлыққа шыдамаслығында, жәмийеттеги социаллық кемшиликлерди әшкаралаўда хәм басқа да сол сыяқлы методларда көринди. Өзбекстан Республикасы пукарасына қандай пазыйлетлер тән болса, булардың ең жақсыларын публицист түрли методлар жәрдеминде өз шығармаларында сәулендиреди.

Сәхәр ўақта қырлы дүпең атылды,
Бенде болып түштим, қолым шатылды,
Пәрийдек қыз шоры болып сатылды,
Кәнийзлик башына түшти, Бозатаў.

Тутқында Әжинияз шайырдың өзи болғанлығы белгили. Қандай қыйын аўхалға түссе де шайыр оптимистлик көзқараста қалады. Сонлықтан, белгили әдебиятшы илимпаз Н.Дәўқараев: «...айдаўда кетип баратырса да, шайыр келешектен үмит үзбейди» [3:80] - деп жазады.

Зийўарың хошласар қәдириңни билип,
Көзини яшартып, бағрыны тилип,
Аман болса, хал сорасар бир келип,
Хош аман бол, бизден қалдың, Бозатаў.

-деп жазады Әжинияз өзиниң «Бозатаў» шығармасының соңында.

Бирақ бул көтерилислер нәтижесиз қалмайды. Хийўа ханы Сейдмухаммед қарақалпақларды басқарыў тәртибин өзгертип, оған мәмлекетлик түр беріўге, яғный оларда өзін-өзи басқарыў дүзимин орнатыўға мәжбүр болады.

Бурын қарақалпақларда ең үлкен лаўазым бий болса, бул ўақыядан соң 49 бий 4 аталыққа, аталықлар 2 беглер бегиге, олар хан менен тикелей ислесетуғын Аға бийге бағынған. Бул Аға бий лаўазымы қыпшақ урыўынан Ережеп бийге бериледи [5:30].

XIX әсир қарақалпақ класикалық әдебияты ўәкили Әжинияз Қосыбай улының «Бозатаў» шығармасы усындай тарийхый ўақыяларды сөз етиўи арқалы тек ғана қарақалпақлардың өмиринде емес ал, Орта Азия және де дүнья халықлары әдебиятында хәм тарийхында қунлылығы сөзсиз.

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

SUMMARY

Тийкарынан алғанда, публицистиканың тийкары, негизи гуманизм принципи болып табылады. Бирақ, расалар яки социаллық қатламларды (миллеттер, интеллигенция) өз ара жаўластыратуғын публицистикалық шығып сөйләўлер де тарийхта болған. Инквизиция яки Гитлер дәўириндеги публицистика бұған мысал. Булар гуманизм принциплеринен түткиллей жырақта еди. Бирақ бул да публицистика болған. Лекин, бундай дәретиўшилик кең жәмийетшиликтиң мәплерине хызмет етпеген хәм күтә унамсыз ақыбетлерге алып барған. Биз публицистика теориясын бүгинги Өзбекстанның миллий ғәрезсизлик идеясы тийкарында үйренер екенбиз, гуманизмди әхмийетли тийкар сыпатында қабыл етиўимиз тәбийий.

Алпысбай Султановтың 130 жасқа толған хаялға бағышланған фильм ҳақында жазған рецензиясында [1] әпиўайы адамларды улығлаў усылында гуманизм принципи көзге тасланады: «Тоты Озупова дүнья жүзиндеги ең кесе аналардан есапланады. Ол 1880-жылы Қарақалпақстан Республикасының Төрткүл районында дүньяға келди, оның тәгдир соқпақлары не бир тар жол, тайғақ кешиўлер арқалы өтти.

Хәзир өтмишин еслесе, бул қарақалпақ қызының нәзеринен жаслығының гүўасы – аўыл-аймағы, келин болып түскен есиги, ата мекән-журты дизбекленип өтип, бул өмирден ерте кеткен қостары Оразымбет пенен әлпешлеп өсирген перзентлери көзине оттай басылады. Бунның қызының өзи хәзир 85 жаста. Қуданың берген ақлық-шаўлықлары, куўлықлары тағы баршылық».

Илимийлик принципи өзбек хәм қарақалпақ публицистикасында да кең тарқалған. Буны авторлар тәрпинен